

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.03
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23,
м. Одеса, 65009

ВІДГУК

**опонента, доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України Токарчук Людмили Михайлівна, на
дисертацію Завальнюка Сергія Володимировича на тему «Подолання
прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

Актуальність дисертаційного дослідження визначається потребою у виробленні науково обґрунтованої моделі реагування на випадки недостатності нормативного регулювання цивільних відносин. Значущість проблеми полягає не стільки в самому існуванні прогалин, скільки у необхідності встановлення чітких критеріїв їх виявлення, визначення правової природи та вибору належних засобів подолання. Особливої уваги потребує визначення меж суддівського розсуду та співвідношення нормативної волі законодавця, автономії учасників цивільних відносин і загальних засад цивільного законодавства. Відсутність узгоджених підходів у цій сфері здатна спричиняти як надмірний нормативний формалізм, що ускладнює ефективний захист цивільних прав, так і невиправдане розширення судової дискреції.

Теоретична актуальність теми зумовлена також відсутністю у сучасній українській цивілістичній доктрині завершеної комплексної концепції подолання прогалин у цивільному законодавстві, яка б поєднувала їх

природу, причини виникнення, класифікацію, способи виявлення, правозастосовні та правотворчі засоби реагування. Існуючі дослідження переважно присвячені окремим аспектам проблеми – аналогії закону і права, субсидіарному застосуванню норм, судовій практиці чи загальнотеоретичному розумінню прогалин. Тому необхідним є формування цілісного механізму подолання прогалин, здатного забезпечити баланс між стабільністю цивільного законодавства та його адаптивністю до нових суспільних відносин.

Практична актуальність дослідження визначається тим, що наявність прогалини не може бути підставою для відмови у захисті цивільного права. Це обумовлює необхідність наукового обґрунтування чітких меж і алгоритмів застосування тлумачення, аналогії закону, аналогії права, субсидіарного застосування норм, загальних засад цивільного законодавства та судової практики. Особливо дискусійним залишається питання допустимих меж суддівського розсуду і судової правотворчості, співвідношення оперативного подолання прогалини судом та її остаточного усунення законодавцем, а також значення правових позицій Верховного Суду, Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини у забезпеченні безперервності цивільно-правового регулювання.

Таким чином актуальність обраної теми дисертації, а також наукова новизна і проведена докторантом робота дають підстави стверджувати, що дисертаційна робота С. В. Завальнюка становить істотний науковий інтерес і практичну цінність для цивільного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» в контексті теми «Правове та соціальне життя України у людиноцентриському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також у рамках плану науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» – тема

«Проблеми реалізації і захисту цивільних прав та інтересів з погляду антропологічного підходу у цифрову еру» на період 2021–2025 рр. та тема «Проблеми захисту прав приватної особи в умовах війни та відбудови країни» на період 2026–2030 рр.

Тема дисертації Завальнюка Сергія Володимировича на тему «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика», відповідає проблематиці дисертаційних досліджень за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність.

Ознайомлення зі змістом дисертації дає підстави для висновку, що вона відповідає усім вимогам чинного законодавства України щодо структури та оформлення такого виду наукових робіт. Структура дисертації обумовлена специфікою предмета дослідження, є теоретично обґрунтованою, відповідає поставленим завданням, об'єкту та предмету дослідження.

Метою дисертаційного дослідження виступає комплексне теоретико-методологічне уґрунтування явища прогалин у цивільному законодавстві України та розроблення практичних підходів до їхнього подолання. Це передбачає систематизацію наукових поглядів щодо природи правових прогалин, способів їх виявлення і заповнення, а також формулювання рекомендацій для вдосконалення законодавства і правозастосування. Для досягнення зазначеної мети в дисертації були виконані відповідні завдання.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини, пов'язані з формуванням, функціонуванням та розвитком механізму цивільно-правового регулювання в умовах наявності прогалин у цивільному законодавстві України.

Предмет – дослідження подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика.

Правильно сформульовані мета, завдання, предмет та об'єкт дослідження, що покладені в основу побудови дисертаційної роботи.

Ознайомлення із текстом дисертації на тему «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика», залишає позитивне враження. Дисертаційна робота викладена логічно та послідовно, поступово розкриваючи кожне наступне із зазначених на початку дисертації завдань.

Концепція дослідження в поєднанні з відповідною методологією забезпечили досягнення визначеної в дисертації мети. Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації забезпечені застосуванням загальних та спеціальних методів наукового пошуку. Добір конкретних методів здійснено відповідно до предмета та цілей конкретних наукових завдань, що сприяло їх успішному виконанню, внаслідок чого у дисертації обґрунтовані оригінальні авторські висновки, яким притаманні всі необхідні ознаки наукової новизни.

Достовірність результатів дослідження підтверджується також широкою джерельною базою, що охоплює наукову загальнотеоретичну та цивілістичну літературу, національне законодавство, судову практику й налічує 514 найменувань. Дослідження ґрунтується на здобутках сучасної вітчизняної науки та зарубіжної цивільно-правової доктрини, аналізі матеріалів правозастосовної практики національних судів, практики Європейського суду з прав людини.

Наукові положення і висновки дисертації та розроблені відповідно до них рекомендації щодо розвитку законодавства та вдосконалення правозастосовної практики характеризуються достовірністю та належним ступенем обґрунтованості.

Новизна наукових результатів дисертації, їх значення для науки цивільного права, правотворчої діяльності й правозастосовної практики. Дисертація за характером і змістом досліджених питань є комплексною і системною науково-дослідною працею, що присвячена розробці концептуальних підходів щодо розуміння природи прогалин у цивільному

законодавстві України та розроблення практичних підходів до їхнього подолання.

Оцінюючи наукову новизну основних положень, висновків і рекомендацій, слід відзначити, що у роботі порушені раніше недостатньо розроблені наукові та практичні проблеми, розв'язання яких дозволило отримати результати теоретико-прикладного характеру. На підставі проведеного дослідження автором сформульовано низку положень, висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані та важливих для правозастосовної практики.

Концепція дисертаційної роботи дозволила охопити сферу питань, які є необхідними і достатніми для успішного виконання всіх завдань та досягнення мети дисертації: у роботі досліджено генезис уявлень про прогалини як категорію правової науки в історичному вимірі. Залежно від панівних правових доктрин та особливостей правового регулювання виділено етапи розвитку вчення про прогалини: античний (до V століття) – формування первинних уявлень про неповноту закону та способів її подолання через справедливість, аналогію і преторську правотворчість; середньовічний (V–XVII століття) – домінування ідеї цілісності правопорядку, що виключало самостійне теоретичне осмислення прогалин; період Нового часу та епохи Просвітництва (кодифікаційний, XVIII–XIX століття) – утвердження принципу верховенства писаного закону та нормативне закріплення аналогії закону, аналогії права і загальних принципів права як засобів подолання прогалин; новітній період (доктринальне переосмислення прогалин, XX – початок XXI століття) – формування сучасної теорії прогалин у законодавстві, їхньої класифікації, а також уgruntування ролі судового тлумачення і меж суддівського розсуду у процесі подолання прогалин.

Дисертантом зроблено висновок про існування системних ознак механізму подолання прогалин, до яких віднесено: інтегративність (поєднання різних рівнів реагування), динамічність (здатність змінюватися

відповідно до розвитку цивільних відносин), пропорційність (баланс між судовим тлумаченням і верховенством закону), еволюційність (перетворення прогалин на каталізатор розвитку права).

Заслуговує на увагу надане визначення категорії культурної легітимності цивільного права як здатності правової системи бути не лише формально чинною, але й культурно прийнятною, змістовно релевантною та соціально інтегрованою. Саме цей концепт дозволяє пояснити, чому право може залишатися життєздатним навіть у перехідних умовах, коли формальні механізми ще не встигають за швидкістю соціальних змін.

Також дисертантом запропоновано концепцію «правової екосистеми», в межах якої цивільне законодавство визначається як жива система, що перебуває у стані перехідної самоорганізації, де прогалини є не лише проблемою, а й «точками росту» для доктрини та практики.

Окремий науковий інтерес становить обґрунтоване в дисертації положення про те, що тлумачення норм цивільного законодавства та судова правотворчість є взаємопов'язаними, проте самостійними за своєю правовою природою і функціональним призначенням елементами механізму подолання прогалин. Тлумачення ґрунтується на чинних нормах і має на меті з'ясування їхнього змісту на виконання компенсаційної функції щодо уявних і неповних прогалин. Воно діє у межах допустимого судового розсуду, не виходячи за межі «букви й духу закону». Судова правотворчість, навпаки, має місце у випадках реальних прогалин, коли відсутня будь яка норма, здатна врегулювати відносини, і суд створює нову правову позицію, яка фактично набуває нормативного значення. Дисертантом запропоновано критерії відмежування тлумачення норм цивільного законодавства від судової правотворчості, до яких віднесено: джерело (нормативну основу) – наявність або відсутність норми, придатної для вирішення конкретної правової ситуації; мету (уточнення чи створення регулювання); результат (застосування чи формування нової правової конструкції). Зроблено висновок, що тлумачення забезпечує правову визначеність у межах чинного законодавства, тоді як судова

правотворчість виконує еволюційну функцію, спрямовану на розвиток цивільного права.

Автором показано, що вплив практики ЄСПЛ проявляється у таких аспектах: по-перше, суд створює нову методологію правозастосування, орієнтовану не на формальну законність, а на ціннісні засади – справедливість, гідність, правову визначеність і верховенство права; по-друге, через доктрину «живого права» суд надає нове тлумачення усталеним нормам і формує загальні підходи до регулювання правовідносин, зокрема там, де є прогалини.

Вказані положення наукової новизни можуть бути використані для проведення наукових досліджень та удосконалення правових механізмів, що впливають на подолання прогалин у цивільному законодавстві України.

Відповідність тексту дисертації вимогам академічної доброчесності.

Аналіз тексту дисертації, а також публікацій автора за темою дисертації свідчить про відсутність ознак порушення автором вимог академічної доброчесності. У дисертаційній роботі та публікаціях автора наявні посилання на джерела інформації, у разі використання ідей, тверджень та інших відомостей, дотримано вимоги норм законодавства про авторське право, а також надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації знайшли своє відображення у 33 наукових публікаціях, з яких 21 стаття, опублікована у фахових наукових українських і зарубіжних виданнях, а також у тезах 12 доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Зазначені публікації презентують наукову новизну обраної теми, якісно і змістовно характеризують дисертаційне дослідження. Особистий внесок у публікаціях, що виконані у співавторстві, вказано у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

Анотація та реферат відповідають змісту дисертації, належно відображають її основні положення, при цьому реферат є ідентичним основним положенням дисертаційного дослідження, а також відповідають встановленим вимогам.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що висновки і пропозиції дисертаційного дослідження можуть бути використані:

у правотворчій діяльності – з метою вдосконалення законодавства та підвищення ефективності законодавчої практики у контексті правозастосування;

у науково-дослідницькій діяльності – з метою вдосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорії «прогалина у законодавстві», «аналогія закону», «аналогія права», «субсидіарне застосування правових норм», «судова практика», «судова правотворчість» в теорії права та галузевих юридичних науках;

у правозастосовній діяльності – результати дослідження надають методичну базу суддям, юристам-практикам при вирішенні конкретних справ за відсутності прямої норми;

в освітньому процесі – під час викладання та вивчення курсів «Цивільне право», «Цивільний процес», «Сучасні питання цивілістики і методологія їх дослідження», «Сучасні проблеми цивільного права та цивільно-процесуального права», «Цивільне право: теорія та практика», «Цивільне право в сучасних умовах», «Управління конфліктами», «Актуальні питання адаптації цивільного законодавства України до права ЄС», «Актуальні питання оновлення цивільного законодавства України» та інших спеціальних курсів, що відображають проблематику подолання прогалин у законодавстві.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертаційна робота «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика» написана науковою українською мовою та характеризується належним стилем викладу. Окремі технічні описки не впливають на загальне сприйняття матеріалу, оцінку наукових положень, висновків і рекомендацій.

Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження.

Підтримуючи більшість ідей новизни і висновків дисертації, варто відзначити окремі положення, що видаються дискусійними та які доцільно додатково обґрунтувати у процесі публічного захисту результатів дослідження.

1. Одним із концептуально важливих положень дисертації є послідовне розмежування понять «цивільне право» та «цивільне законодавство», визначаючи цивільне право як ширшу за змістом категорію, а цивільне законодавство — як його нормативну форму, своєрідну «нормативну оболонку». У зв'язку з цим виникає питання: яке теоретичне та, передусім, практичне значення має таке розмежування для механізму подолання прогалин? Чи означає воно, що прогалина у цивільному законодавстві не обов'язково є прогалиною у цивільному праві? І як це впливає на вибір правозастосовувачем конкретного засобу подолання прогалини?

2. У дисертації субсидіарне застосування норм права та аналогія закону розглядаються як самостійні засоби подолання прогалин, що водночас мають певну функціональну схожість, оскільки передбачають звернення до норми, що безпосередньо не регулює відповідні правовідносини. У зв'язку з цим виникає питання: у чому полягає принципова юридична відмінність субсидіарного застосування норм права від аналогії закону? Які практичні критерії дозволяють суду однозначно встановити, який саме із цих правових інструментів застосовується у конкретній справі, та уникнути їх необґрунтованого ототожнення?

3. У дослідженні автор відводить Конституційному Суду України важливе місце у механізмі подолання та усунення прогалин у цивільному законодавстві, пов'язуючи його роль із забезпеченням конституційності, правової визначеності та формуванням правових орієнтирів для подальшого правозастосування і правотворчості. Водночас Конституційний Суд України не наділений повноваженнями підміняти законодавця чи створювати нове нормативне регулювання. Більш того, визнання певного положення

неконституційним і втрата ним чинності в окремих випадках можуть самі спричинити виникнення нормативного вакууму. У зв'язку з цим постає питання: яким чином діяльність Конституційного Суду України, наслідком якої може стати усунення неконституційної норми без її одночасної заміни новим регулюванням, може розглядатися як складова механізму подолання прогалин? Де проходить межа між конституційно-стабілізаційною функцією Конституційного Суду України та власне законодавчим усуненням прогалини, що належить до компетенції парламенту?

Слід взяти до уваги, що висловлені зауваження стосуються насамперед дискусійних проблем і здебільшого мають рекомендаційний характер, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, її наукову і практичну цінність.

Оцінка змісту дисертації, її оформлення, стилю викладення думок, її завершеності та самостійності виконання. Дисертація представлена у вигляді рукопису, що виконаний відповідно до нормативних вимог, які діють щодо оформлення результатів наукових досліджень такого рівня; робота написана академічною українською мовою. Дисертація відзначається високим рівнем оригінальності її положень та авторських висновків, є цілісною, завершеною за змістом, самостійною науковою працею; містить теоретично обґрунтовані новітні наукові результати, що розв'язують важливу для цивільно-правової доктрини проблему подолання прогалин у цивільному законодавстві України. Тема і зміст дисертації та авторських наукових праць відповідають науковій спеціальності, за якою робота подано до захисту.

Загальний висновок щодо дисертаційної роботи. Дисертаційна робота Сергія Володимировича Завальнюка на тему «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика» за змістом, обсягом, оформленням і науковою новизною відповідає вимогам, що встановлені Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, та

вимогам Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197.

Дисертація є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання розвитку науки цивільного права, а її автор Завальнюк Сергій Володимирович, за результатами і на підставі публічного захисту заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
декан економіко-правового факультету
Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

Людмила ТОКАРЧУК

Підпис *проф. Токарчук Л.М.*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар ОНУ імені І. І. Мечникова
С. В. Курандо
29. 09. 2026 р.